

Lect. VIVIANA IVLAMPİE

PhD Candidate

Department of Philosophy

University „Dunărea de Jos”, Galați

Romania

VIOLENȚA MORALĂ

Abstract

Moral violence

By moral violence we understand the relentlessness, consistency, courage and determination to judge and condemn the agents of unjustified violence and the effects of it. The evil done must not only be named and exposed, but also punished. The moral violence gives birth to public opinion or to civil society, necessary forms of conscious resistance to the abuses of the power or of the criminal masses.

Key words: justified violence, unjustified violence, mass violence as infra-political violence, political violence as monopoly of the state, racist violence, apartheid.

Violența este un act socio-cultural și nu unul natural. Atunci când leul atacă și omoară o antilopă nu vorbim despre violență sau crimă, ci despre instinctul de supraviețuire. Cuvântul **violență** este utilizat în relațiile dintre oameni și are în vedere **orice tip de folosire a forței sau de amenințare cu forța** în scopul de a-i **obliga** pe alți oameni să-și însușească un anumit comportament, o anumită credință, o anumită ideologie, obligație care merge uneori până la exterminarea fizică a raselor, claselor sau grupurilor de oameni. Violența mai este practică și cu scopul de a pedepsi sau de a zădărnici anumite fapte, reprobabile din punct de vedere social. Aici, este cazul să distingem între violența justificată de cea nejustificată, deoarece instituțiile statului de drept – poliția, tribunalul, justiția – se folosesc de forță pentru a preîntâmpina sau sancționa diferite comportamente considerate infracționale. Ar fi greu să ne imaginăm cum ar arăta o lume în care nimic nu ar fi sancționabil. Acea lume ar fi una în care răul este **nenumit**. Dar numai

animalele nu pot numi binele și răul, dreptatea și nedreptatea. Din faptul că numai oamenii numesc stările morale putem înțelege că violența justificată se prezintă sub forma unui rău necesar într-o societate.

Dar, mai sus amintita distincție este relativă atunci când vorbim despre război. Din punct de vedere conceptual pare ușor a face diferența dintre violența justificată și cea nejustificată sau dintre un război de apărare și unul de agresiune. În secolul trecut, în toate războaiele există numai atacați, nimeni nu recunoaște că este agresor, chiar dacă dispune de bazele ideologice ale agresiunii (nevoia de spațiu vital – *Lebensraum*, pentru rasa superioară în doctrina hitleristă, sau în concepția lui Lenin – nu contează, în principiu, cine a început războiul, „ci este evident că, din caracterul de clasă al războiului, deducem că orice război este just dacă este purtat de un stat socialist, întruchipare a omenirii

progresiste, fără interese partinice¹). Însă, în unele cazuri, identificarea agresorului este ușoară: Germania hitleristă în 1939, URSS-ul în 1939, Japonia în 1941 ș.a.m.d., dar în multe altele la întrebarea „cine a început?” este la fel de greu de răspuns ca și în cazul unei dispute conjugale.

Ne propunem să problematizăm cazurile particulare de violență și anume violența rasistă, cea de clasă și cea a maselor. Oricare dintre aceste tipuri de violență este precedată de amenințări, blamări, înscenări, atentate, asasinat, pogromuri. Gordon W. Allport² este sigur că până ce aceste tipuri de violențe sunt pe cale să izbucnească au fost deja străbătute o serie de etape care le-au deschis drumul. Enumerăm câteva dintre ele: o lungă perioadă în care grupul-victimă este obiectul unor prejudecăți care-l caracterizează, integrează rasial sau social; o alta în care, prin manipulare informatizată, propagandă sau lansarea unor simple zvonuri, o parte a populației începe a se plânge de acest grup suspectându-l, blamându-l de activități dușmănoase, sabotaje; discriminarea progresivă și creșterea nemulțumirilor față de grupul vizat; exasperarea indusă, provocată populației care duce la ample acțiuni de masă; curajul și „suportul moral” pe care îl găsesc unii indivizi care constată că aparțin unui grup ale cărui standarde justifică acțiunea violentă, opresivă.

Unele dintre cele mai însemnate *pattern*-uri ale sociologiei violenței văd în comportamentele violente semnul sau consecința unei crize sociale sau politice. Ele insistă asupra pierderii sau slăbirii controlului, fapt care dă frâu liber unor afecte, impulsuri mai mult sau mai puțin instinctuale către agresivitate, mai ales în rândul maselor. Mulțimea, influențabilă,

credulă, intransigentă și radicală este sensibilă la „glasul sirenelor” ce-i indică un țap ispășitor. Ea descoperă că o rasă, precum evreii, o clasă, precum kulacii, complotază împotriva ei și se simte amenințată. Mentalitatea mulțimii, alimentată de otrava propagandei, inventează crime fictive ori sabotaje ale grupului-victimă și se dezlănțuie fie într-un pogrom, fie într-o deliațiune vindicativă. Recunoaștem totodată frustrarea acestui actor devenit malefic – mulțimea – care, dezamăgit de nerealizarea propriilor aspirații, devine agresiv. Mulțimea, confundând **ideea** cu **acțiunea**, potrivit teoriilor lui Gustave Le Bon, Sigmund Freud și Gabriel Tarde, este sensibilă la identificarea unui țap ispășitor. Se produce o descărcare a tensiunilor economico-sociale, politice sau comunitare pe seama țapului ispășitor pe fondul pierderii reperelor socio-culturale și morale. Pierderea sensului existenței, pe care mulțimea și-l reprezintă la nivel imaginar, se soldează cu aprobarea pe care și-o dă de a prejudicia existența fizică, psihică, socială și morală a **Celuialt**.

Violența maselor se poate înscrie în registrul infrapolitic în sensul că precede violența politică instituționalizată, exercitată de stat. Totdeauna masele sunt lipsite de o personalitate conștientă, fiind stăpânite de afecte și sentimente trezite de un impuls exterior. După Gustave le Bon, colectivitatea este o mulțime psihologică, care formează o singură ființă ce se supune legii mentale a mulțimilor. Manifestările și acțiunile maselor sunt deseori *impulsive*, *spontane*, *dispersate* și mai ales *iraționale* și *inconștiente*. Violența maselor pare să izbucnească în împrejurări speciale, de relaxare a controlului social și politic, acolo unde slăbește ordinea de stat ori presiunea exterioară depășește limita rezonabilului. Răscoalele, conflictele interetnice, rasiale sau religioase, grevele sunt exemple de fenomene de masă. Prin violență se încearcă fără premeditare soluționarea unei tensiuni cvasiinstinctuale.

¹ Kołakowski, Leszek, *Conferințe mari pe teme mici*, Editura Paideia, București, 2003, p. 74;

² Allport, Gordon W., *The Nature of Prejudice*, Addison-Wesley, Reading, 1987, pp. 57-58;

Violența nu este total independentă de contextul politic în care ea apare. Ea este condiționată și determinată de sistemul politic sau de stat, dar poate deveni ea însăși politică, adică poate fi asumată de un centru al puterii ca mijloc de exercitare a puterii. În felul acesta, violența a fost instituționalizată în statul nazist și în cel sovietic. Violența politică este structurată ideologic, pregătită, organizată și corespunde atât violenței statului cât și violenței grupurilor sau partidelor politice. De exemplu, violența politică de grup, dar și de sorginte rasistă, a fost practică de legionari în România în timpul organizării lor în cadrul Legiunii Arhanghelului Mihail (1927), în cadrul Gărzii de Fier (1933) și al partidului Totul pentru Țară (1937). S-au comis numeroase asasinări politice - prefectul Manciu de la Iași; I.G. Duca (1933); Virgil Magearu (1939); Nicolae Iorga (1940) dar și rasiale - pogromurile de la Iași, București și Galați.

În istoria nazismului a avut loc o modificare importantă în noiembrie 1938, după violențele antisemite ale Noptii de Cristal, (orchestrate de Goebbels, care a avut o largă participare populară de altfel). Regimul a decis să exercite un control mult mai sever asupra practicilor antisemite, care au devenit din acel moment monopolul său și care au căpătat aspecte mult mai variate și mai diabolice depășind așteptările și sentimentele populației. Prin această mișcare s-a trecut de la violența rasistă a unei facțiuni politice (cazul României) la violența rasială (cazul Germaniei).

În cazul Rusiei țariste, istoricul Simeon Dubnov³ a descris modul în care între 1880 și 1915 regimul politic aflat în criză sau epuizat a încercat să-și ascundă neputința aruncând vina pe seama unui țăp ispășitor. Pentru a atenua impactul unor eșecuri militare, economice și sociale, poliția politică - Ohrana - va apela, după asasinarea țarului Alexandru al II-lea, la

cuvântul de ordine lansat în 1881: „Fiți cu ochii pe evreu!”. Evreul este întotdeauna acuzat de nenorocirile care lovesc Rusia. Armata și guvernul organizează propaganda antisemită și lansează apeluri la pogrom atunci când nu acționează în mod direct. „Neamț sau jidan, totuna e, toți sunt niște trădători. Așa a spus șeful”. Iată explicația soldaților ruși vizavi de acuzarea unui camarad evreu, care aparținea aceleiași armate și care apăra aceeași țară.

O altă situație, ivită tot în Rusia, dar în cea sovietică, merge mult mai departe decât identificarea unui țăp ispășitor. Acest tip de situație se calchiază pe tiparele naziste: *exterminare și distrugere*. Experiența stalinistă s-a apropiat de acest model. El s-ar fi impus cu siguranță dacă în martie 1953 n-ar fi intervenit moartea lui Stalin. Dictatorul îi acuzase pe medicii evrei, care-i supravegheau sănătatea, de complot și de pregătirea asasinării sale, cu câteva luni înainte de moarte. Acesta ar fi fost un prim pas în acuzarea tuturor evreilor.

Ce trebuie să reținem: violența rasistă condiționată sau autorizată de sistemul politic și de stat nu apare dintr-un neant social. Ea se raportează întotdeauna, direct sau indirect, la raporturi și schimbări sociale, la mișcări de populații, precum și la constituirea, apărarea sau consolidarea grupurilor autodefinite prin identitatea, prin comunitatea lor spirituală, religioasă, națională, etnică și rasistă.

Dar rasismul și violența rasistă nu s-a manifestat doar față de evrei. Rasismul, ca violență structurată înscrisă în programul unei grupări constituite, (a)politice, de masă s-a făcut remarcat și în Statele Unite ale Americii, fiind reprezentat de Ku-Klux-Klan. Aceeași formă de violență rasistă corespunde unor situații extrem de diferite, dar care sfârșesc toate prin practici identice (respectând proporțiile). Răscoalele împotriva negrilor, ca și linșajele în Statele Unite reflectă destul de bine această idee. Allen Grimshaw demonstrează că există două tipuri de răscoale: unul, *northern style*, practicat în marile centre industriale din

³ vezi Wiewiorka, Michel, *Spațiul rasismului*, Humanitas, București, 1994, p. 110.

Nord, și care apare pe fondul neliniștilor și tensiunilor create de creșterea masivă a numărului de negri veniți din Sud. O invazie geografică și socială pe care muncitorii albi, amenințați cu șomajul, nu o pot stăvili. De aici decurge exasperarea și teama crescândă a albilor și dezlănțuirea violențelor alimentate de o anumită capacitate a negrilor de a răspunde la aceste violențe.

Spre deosebire de statele din Nord, în Sud avem de-a face cu violența de tip *southern style*, care nu se mai raportează la pericolul creșterii numerice a negrilor și la integrarea acestora, ci scopul ei este acela al menținerii unei ordini tradiționale, de a-i repune pe negri la locul lor, deoarece ei nu pot fi egali albilor niciodată. Statele din Sud, practicând violența rasistă de tip Ku-Klux-Klan, terorizează grupul-victimă pentru ca acesta să cedeze și să-și manifeste în mod clar supunerea și servitutea. De aceea, violența *southern style* va dispărea imediat ce a reușit să reinstaleze ierarhia rasială, în timp ce *nouthern style*, nerezolvând problemele care o generează, va fi în continuare sursa unor tensiuni puternice după războaie.

Potrivit afirmațiilor aceluiași autor deosebim două tipuri de linșaj. Unul practicat de cetățeni înstăriți și influenți, membri ai unei comunități respectabile și intolerante, care dorește să mențină în stare pură rasa albă și interesele ei, grupați în organizația Ku-Klux-Klan care pedepsește un negru acuzat de o crimă sau de un viol asupra unui bărbat sau femei albe. Linșajul este bine pus la punct, organizat „elegant”, realizat de comun acord printr-o frăție „ariană” și constituie o chemare la restabilirea ierarhiei rasiale – albi și negri – într-o regiune unde această idee era încetățenită de mult timp.

Celălalt tip de linșaj este popular, dezordonat, dar mai feroce și mai bestial, mai puțin precis în alegerea victimei provocat de situații concurențiale între negri și „sărmanii albi” și de dificultăți economice, de exemplu, de scăderea prețului bumbacului. Alegerea victimei la

întâmplare din rândul comunității negrilor este o practică rasială specifică sfârșitului secolului al XIX-lea, începutul secolului al XX-lea. Identitatea victimei nu mai contează, vinovăția sau nevinovăția sa. Persoana agresată devine țapul ispășitor al unor nemulțumiri. Violența rasistă este precedată adesea de un zvon care-i dă o justificare imediată. Zvonul este elementul în jurul căruia se organizează pogromul și în special linșajul. El îi asociază pe „apărătorii dreptății” în jurul unei povestiri mitice care concentrează și deplasează tensiunea concretă a fiecărui participant – căruia îi dă o forță considerabilă mai ales atunci când are legătură cu ceva sacru, sex sau sânge.

Un alt aspect al violenței rasiste îl descoperim în apartheid-ul sud-african. Statul, garant al unei ordini sociale bazate pe discriminare și segregare, nu caută un țap ispășitor, ci utilizează violența, atunci când este nevoie, violența ca monopol legitim al său, în scopuri represive pentru a menține ordinea într-o manieră polițienească și militară vecină cu teroarea. Pentru a-și păstra supremația politico-economică regimul de apartheid instituie discriminarea rasială împotriva populației de culoare băștinașe. Formă cinică de segregare, de persecuție rasială, apartheid-ul și-a căpătat consacrarea legală o dată cu venirea la putere a Partidului Naționalist (1948), a cărui activitate va fi controlată de o societate fascistă secretă „Broederbond”. Populația de culoare, *bantu*, supusă unor mari nedreptăți și separată de cea albă în rezervații (Bantustan), lipsită de drepturi politice, sociale, economice, juridice este intimidată, hărțuită, ucisă. Sute de oameni, bărbați, femei, copii, dar mai ales tineri între 12 și 30 de ani pier în „condiții misterioase”. Față de asemenea probleme mobilizarea mondială nu ar fi căpătat o asemenea amploare dacă apartheid-ul nu ar fi fost definit de ONU drept „crimă împotriva umanității”. Ca urmare a fost instituită **Comisia de Adevăr și Reconciliere** al cărei președinte a fost numit Desmond Tutu. Arhiepiscop anglican, Tutu,

în egală măsură cu bunăvoință și confuzie a introdus vocabularul căinței și al reconcilierii, a introdus limbajul creștin unei instituții menite să trateze numai crimele de ordin „politic”, ceea ce i-a atras reproșurile unei părți necreștine a populației de culoare.

Statutul acestei comisii este ambiguu deoarece vorbește despre amnistie, reconciliere, reparație, însă în nici un caz despre iertarea vinovatului (*perpetrator*) de către victimă sau descendenții acesteia. De fapt, vinovații nici nu au cerut cuiva iertare, ci s-a dorit doar reconcilierea națională. La fel și discursul lui Tutu în fața comisiei a fost ambiguu oscilând între o logică non-penală și non-reparatorie a iertării (pe care el o numește restauratoare) și o logică judiciară a amnistiei. Prin mijlocirea unei confuzii între ordinul iertării și ordinul justiției și abuzând totodată de eterogenitatea lor, ca și de faptul că timpul iertării scapă procesului juridic, e posibil să fi mimat actul iertării „imEDIATE” pentru a scăpa de justiție. Tot felul de practici de neconceput, tot felul de viclenii strategice pentru a camufla, estompa violențele se pot ascunde în spatele unei „retorici a iertării” pentru a sări peste etapa dreptului. În politică, când vine vorba de a analiza sau judeca practic unele violențe exigența conceptuală trebuie să se asprească. Aceasta este condiția responsabilității.

Acolo unde violența rasistă se bazează pe discriminare, pe un tratament inegalitar aplicat unui grup rasial ea rămâne în anumite limite. Violența în măsura în care e asociată cu inferiorizarea unui grup nu poate avea drept scop distrugerea în totalitate a acestuia. Însă, acolo unde tinde să excludă un anumit grup rasial, violența poate lua forma unui fenomen fără limite: teroare masivă, eliminarea fizică a rasei proscrise, „soluția finală”. Și, în sfârșit, acolo unde cele două fenomene sunt

indisociabile, violența oscilează între tendințe către o anumită limitare și tendințe contrare, care au drept scop distrugerea grupului-victimă, tendințe pe care puterea nu le-ar adopta integral cu excepția cazului în care proprii ei susținători ar hotărî să distrugă bazele propriei lor dominații.

Ceea ce vrem să acuzăm și să condamnăm este violența nejustificată, agresiunea. Se poate vorbi în acest caz despre o violență morală, care și ea este de condamnat? Am răspunde la o violență printr-un altfel de violență? Dacă violența morală o traducem prin intransigență, fermitate, hotărâre, **responsabilitate** în judecarea și condamnarea responsabililor violenței nejustificate și a efectelor acesteia, atunci suntem îndreptățiți să utilizăm această sintagmă. Genul acesta de violență se înscrie în sfera intoleranței pozitive. **Răul** făcut cu bună știință semenilor, din considerente rasiale, politice, sociale, religioase sau de altă natură, trebuie nu numai **numit** și **demascată**, ci și **pedepsit**. Nu este suficientă acuzarea morală, ci ea trebuie completată, susținută de o atitudine morală practică: pedepsirea juridică a răului.

Violența morală are în vedere o trezire la realitate atât a celor vinovați, cât și a semenilor lor – spectatori pasivi ai unor tragedii umane. Ea dă naștere opiniei publice sau societății civile, ca forme necesare de rezistență conștientă a umanității față de abuzurile puterii sau ale mulțimilor criminale. A condamna la modul absolut orice tip de violență înseamnă de fapt a condamna viața însăși. **Violența morală**, care este întotdeauna **verbală**, este justificată și necesară. Dacă nu o practicăm riscăm să repetăm greșelile trecutului la o scară mult mai înaltă, aceasta având în vedere sprijinul noilor cuceriri ale științei și tehnicii.